Slovenská spoločnosť v hlavnom meste Uhorska v období dualizmu

ANNA KOVÁČOVÁ

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba (Maďarsko)

Vo svojom príspevku som vychádzala z tematického okruhu: lokálne strediská národného života. Z tohto aspektu sa pokúsim predstaviť Budapešť ako jedno z centier Slovákov v prvom rade na konci 19. a začiatku 20. storočia.

Postavenie metropoly hlavného mesta Uhorska je zaujímavé nielen z národnostného, ale aj spoločenského hľadiska. Pešťbudín, neskôr Budapešť, po zlúčení troch miest (Pešť-Budín-Starý Budín) mal v 19. storočí typický multietnický ráz. Spolužitie rôznych národov bolo prirodzeným javom v tomto multikultúrnom meste. Hlavné mesto vtedajšieho Uhorska predstavoval svet charakterizovaný viacerými jazykmi a kultúrami. Je dobre známe, že periodiká sa vydávali v nemeckom, srbskom, slovenskom, rumunskom a chorvátskom jazyku.[1] Knižné publikácie vychádzali tiež v rôznych jazykoch, a dvojjazyčné plagáty divadelných programov, koncertov, robotníckych demonštrácií a iných aktivít poukazujú na existenciu národov žijúcich v hlavnom meste. Pravda, táto pospolitosť žila v jazykovo zmiešanom a intenzívne sa maďarizujúcom prostredí, ktoré nežičilo spoločenskému a duchovnému životu Slovákov a najmä nie vytvoreniu ich silného národného hnutia.

Migrácia, príliv obyvateľstva, mala stupňujúcu tendenciu a kulminovala na konci 19. storočia, čím sa Budapešť s vyše 700 tisíc obyvateľmi stala ôsmym najväčším európskym mestom. V tom čase dynamicky sa rozvíjajúce mesto ponúkalo rôzne príležitosti pre masové prisťahovalectvo z jednotlivých etnických regiónov Uhorska. Demografická explózia svojím pôsobením jednoznačne podnietila a ovplyvnila funkciu hlavného mesta ako centra obyvateľov rôznych národov. Prisťahovalci z rozličných nemaďarských regiónov Uhorska sa stali nielen veľkomestskými občanmi, ale veľmi rýchlo aj Maďarmi. To, že kultúrny a komunikačný štatút maďarského jazyka sa dostával čoraz viac do popredia, zapríčinilo obrovskú zmenu etnickej štruktúry. Súbežne sa oslabovali slovenské jazykové a kultúrne väzby a výraznejšie sa posilňovalo maďarské národné povedomie. V nemeckom a slovenskom prostredí maďarizácia postupovala tak rýchlo, že podľa oficiálnych maďarských štatistík v období rokov 1880-1920, teda za 40 rokov, podiel občanov so slovenským materinským jazykom klesol zo 6,1 % na 1,5 %, a s nemeckým z 34,4 na 6,5 %. (V skúmanom období bola Budapešť jedným z miest s najväčším počtom slovenského obyvateľstva a Slováci v nej predstavovali tretie najpočetnejšie etnikum – po maďarskom a nemeckom.) Je historickou skutočnosťou, že v Pešťbudíne bol oddávna prítomný slovenský duch. Stačí len spomenúť Jozefov, kde bývalo najviac Slovákov – tvorili vyše 10 % z počtu obyvateľov tohto obvodu. (Stačí len spomenúť dnešnú ulicu Jarné pole /Tavaszmező/, ktorú začiatkom 19. storočia nazývali Slovenskou ulicou /Slowakengasse/).

Hlavné mesto Uhorska bolo prirodzeným centrom nielen celej krajiny, ale aj slovenského obyvateľstva. Priaznivé hospodárske, spoločenské a kultúrne podmienky sa usilovali čím lepšie využiť tak slovenskí robotníci, ako aj vzdelanci. V meste mali svoje zastúpenie slovenskí katolícki a evanjelickí duchovní, stredná remeselnícka vrstva, úradníci, ako i organizátori národného a kultúrneho života. Historické hlavné mesto sprevádzal čulý slovenský život. Usadili sa v ňom na dlhší alebo kratší čas inžinieri, hudobní skladatelia, re-

[1] KÄFER, István: Vzájomnosti slovensko-maďarské. Vydavateľstvo učebníc, Budapešť, 1984, s. 65.

daktori a politici, stavitelia a lekári, advokáti a učitelia, robotníci a remeselníci. Treba spomenúť také osobnosti, ako bol básnik a evanjelický dušpastier Ján Kollár (1793-1852), ktorý vyše 30 rokov pôsobil na terajšom Deákovom námestí. Vo farskom Terezínskom kostole 11 rokov kázal katolícky kaplán, dramatik a redaktor Ján Palárik (1822-1870). V slovenskom kostole na Rákocziho ulici pôsobil druhý známy evanjelický kňaz, biskup a spisovateľ, básnik a prekladateľ Daniel Bachát (1840-1906). On a jeho zaťˇ, učiteľ, kantor a skladateľ Ľudovít Izák sa vžili *„ako pojem pri vysviecení nových kostolov v okolí Budapešti, dokonca aj na slovenskom ostrove, Nyiregyházi.“*[2] V Budapešti pôsobiaci katechéta a publicista Eduard Šándorfi (1869-1936) vykonal pozoruhodnú organizačnú činnosť medzi katolíckymi Slovákmi. Staviteľ, podnikateľ a verejný činiteľ Ján N. Bobula (1844-1903) sa angažoval ako organizátor, redaktor a vydavateľ. Dlhé roky tu žil tiež redaktor, poslanec a politik Milan Hodža (1878-1944) a vyše 30 rokov jazykovedec a redaktor Samuel Czambel (1856-1909). V spolkovej činnosti sa významne angažoval sociológ, politik a novinár Anton Štefánek (1877-1964), ktorý sa stal začiatkom 20. storočia redaktorom Slovenského týždenníka, Slovenského denníka, neskôr revue Slovenský obzor, taktiež mecén a architekt Milan Harminc, ktorý pre potreby stretávania sa prenajal pre mládež trojizbový byt na Jozefovej okružnej (József körút).

1. Budapešť ako duchovné a kultúrne zázemie Slovákov

Za monarchie uhorské hlavné mesto bolo sídlom štátnych a cirkevných inštitúcií, kultúrnych, správnych a vzdelávacích zariadení a univerzít. Rad-radom sa objavovali všeobecnovzdelávacie inštitúcie, národné združenia a ustanovizne typu matice. Najstaršou zo slovanských matíc (kultúrno-literárnych spolkov) bola Matica srbská, založená v roku 1826 v Pešti, ako reakcia na vznik Maďarskej akadémie vied (1825). Pri hľadaní slovenského národného centra či umiestnení „matice“ niektorí slovenskí vzdelanci navrhovali tiež Pešť, kde bola vysoká koncentrácia Slovákov, vrátane relatívne početných majetnejších Slovákov.

Slovenská komunita žila v prvom rade na ľavom brehu Budapešti, kde sa koncentrovali tiež jej kultúrne a politické ustanovizne. V 19. storočí bolo popri Turčianskom Sv. Martine centrom spoločenského, kultúrneho a politického života Slovákov nepochybne aj hlavné mesto krajiny. Koncom prvej polovice 19. storočia výrazne ožil slovenský duch v starom Budíne a Pešti. Mohli by sme spomenúť medzi inými Univerzitnú tlačiareň, kde do roku 1849 vyšlo 229 kníh v slovenskom jazyku, ďalšie v latinčine a tiež v nemčine s tematikou slovenského národného obrodenia.[3] Katedra slavistiky na univerzite začala pôsobiť roku 1850. Roku 1854 sa osamostatnila slovenská evanjelická cirkev, ktorá udržiavala i vlastnú školu. V Budapešti pôsobiaci vzdelanci si pokladali za samozrejmosť založenie a vydávanie časopisov a tiež slovenských vydavateľských podnikov. Časopisy, kalendáre, almanachy, robotnícke noviny, brožúry a iné periodiká mali upevňovať vlastenecké cítenie tu žijúcich Slovákov. Mohli by sme vyzdvihnúť *Katolícke noviny* (1849-1856), ktorých prvým redaktorom bol Šimon Klempa a po ňom Ján Palárik. Taktiež evanjelikmi a katolíkmi redigované štyri ročníky almanachu *Zora* (1835-1840), tlačeného v Univerzitnej kníhtlačiarni, alebo humoristický časopis *Černokňažník* (vychádzal v Budíne do roku 1863). Publikácie v slovenčine poskytovali čitateľom bohatú ponuku. V 60-tych rokoch vychádzali také významné periodiká ako *Priateľ školy a literatúry* (1859-1861), politický denník *Priateľ ľudu* (1861-1868) a jeden z najdôležitejších tlačových orgánov slovenskej politiky *Pešťbudínske vedomosti* (1861-1870).

---

[2] Spomienky M. Izákovej na Budapešť (rodinný archív).
[3] KÄFER, István: Vzájomnosti slovensko-maďarské. Vydavateľstvo učebníc, Budapešť, 1984, s. 65.

Vydavateľská a žurnalistická činnosť mesta zažila čulejší ruch najmä v druhej polovici 19. storočia. Vydávanie denníkov a časopisov v jazykoch menšín malo v hlavnom meste Uhorska dlhoročnú tradíciu. Kým v období dualizmu v Turčianskom Sv. Martine vychádzalo 33 slovenských periodík, v Prešporku 19, v hlavnom meste žijúca slovenská inteligencia vydávala do roku 1918 šesťdesiatosem slovenských periodík.[4] V rokoch 1900-1918 mohli Slováci čítať sedemnásť novín tlačených v slovenskom jazyku. *Slovenské noviny* (1868-1875) boli založené stavebným podnikateľom Jánom Nepomukom Bobulom. Provládne *Slovenské noviny* (1886-1918), redigované Viktorom Horňánskym, a dvojtýždenník *Vlasť a svet* (1886-1918) vychádzali až do konca dualizmu. Katolícka ľudová strana vydávala skoro 25 rokov týždenník *Kresťan.* Slováci v Budapešti si pritom vytvorili peňažné ústavy, vydavateľstvo, kníhtlačiareň a začali vydávať nové časopisy ako napríklad Hodžov *Slovenský týždenník* (1903-1918), Štefánkom redigovaná mesačná revue *Slovenský obzor* (1907), *Prúdy (*1909) a o rok neskôr *Slovenský denník* (1910-1915). V roku 1906 bola založená účastinná spoločnosť *Budapeštiansky kníhtlačiarsky účastinársky a nakladateľský spolok* a o dva roky neskôr kníhtlačiareň. Budapešť teda bola významným strediskom vydávania slovenských časopisov a kníh, žilo v nej viac tuctov redaktorov a ani jedny z tunajších novín neoslovovali výlučne len budapeštianskych Slovákov.

Predovšetkým cirkevné inštitúcie, rodinné centrá a dva najaktívnejšie a najdlhšie fungujúce spolky (Slovenský spolok v Pešťbudíne a Budapeštiansky katolícky delnícky kruh) hrali najdôležitejšiu funkciu pri formovaní slovenského národného života a zachovaní národnej identity Slovákov. Tieto slovenské združenia a tiež rodinné centrá boli populárne, radi ich navštevovali aj slovenskí hostia, prichádzajúci na dlhší alebo kratší čas do Budapešti. Boli to napríklad poslanci, spisovatelia, učitelia, právnici, úradníci, redaktori, ale aj podnikatelia z Horniakov a Dolnej zeme. Okrem iného možno spomenúť spisovateľa Janka Jesenského, Jozefa Gregora-Tajovského, českého politika Tomáša G. Masaryka, evanjelického duchovného Jura Janošku, Fedora Ruppeldta, poslancov Pavla Blahu a Františka Skyčáka alebo duchovného z Kestúca a neskoršie bratislavského kanonika Jozefa Šrobára.

1/a Spolky a združenia

Najdôležitejšími lokálnymi strediskami slovenského národného života boli v prvom rade spolky. Úloha spolkov spočívala predovšetkým v rozširovaní národného povedomia a vzdelávania, v nich bola možnosť udržiavať národné špecifiká a kultúrne tradície. Spolky zabezpečovali svojim členom spoločenské a duchovné zázemie pre ich činnosť. Za monarchie mesto ako také malo vhodnú pôdu na vytvorenie siete spolkov. Aj slovenská spoločnosť v Budapešti mala možnosť demonštrovať svoju existenciu založením meštianskych inštitúcií a rôznych spoločenských foriem ako napríklad stolových spoločností, amatérskych divadelných združení a speváckych zborov, robotníckych spolkov alebo dobročinných ženských spolkov pod záštitou niektorej cirkvi. Aktivity jednotlivých združení sa mohli vykonávať slobodne a dobrovoľne v zákonných normách s jasne vymedzeným cieľom. Ale treba dodať, že neskôr sa už obmedzovalo pôsobenie spolkov, zužovali sa ich možnosti a viaceré prísne nariadenia z obdobia dualizmu diskriminovali príslušníkov nemaďarských etník, dokonca podľa predvojnového nariadenia Ministerstva vnútra (MV 7430/1913) sa každé kultúrne a všeobecnovzdelávacie podujatie mohlo konať iba so súhlasom štátnych orgánov a o rok sa sprísnila aj kontrola národnostných spolkov, najmä politického charakteru. Tieto nariadenia samozrejme hatili ďalší kvantitatívny a

[4] KÄFER, István: A miénk és az övék. Budapest, Magvető Kiadó, 1991, s. 192.

kvalitatívny vývin združení nemaďarských národov.

V multietnickom a neznámom modernom veľkomeste združovanie sa Slovákov motivovalo v prvom rade zbavenie sa pocitu izolácie, hľadanie si priateľov a stretávanie sa na spoločenských podujatiach. S uspokojovaním kultúrnych potrieb každodenného života sa posilňovalo a upevňovalo i národné povedomie Slovákov žijúcich v Budapešti. Spolky navštevovali najmä stredné spoločenské vrstvy a od začiatku 20. storočia inteligencia, vrátane redaktorov, úradníkov a študentov. Väčší počet Slovákov sa pravidelne schádzal iba na plesoch a väčších zábavách. Osobitnú skupinu spolčovania tvorili robotníci a remeselníci, ktorí boli členmi rôznych odborových, podporných alebo osvetovo-vzdelávacích spolkov.

Mieru angažovanosti v spolkovom alebo spoločenskom živote slovenských vzdelancov samozrejme ovplyvnili také faktory ako napr. národné povedomie, autorita jednotlivca. Keď hovoríme o skupine budapeštianskych Slovákoch, treba hovoriť aj o ich rozličnej miere a intenzite uhorského vlastenectva alebo vlastenectva so silným slovenským národným povedomím. Rôzne faktory ako pôvod, výchova, škola, zamestnanie, osobné nároky, snahy a ciele, ba aj individuálny a mentálny charakter postupne formovali jednotlivca. Treba zdôrazniť aj fakt, ktorý výstižne charakterizoval historik László Szarka, totiž, že:"*...v radoch budapeštianskej slovenskej inteligencie nebolo zvláštnosťou tzv. obrátenie Šavla na Pavla, ale bolo by mylné a nesprávne dávať pod jednu strechu redaktorov slovenskej provládnej tlače s »maďarskými renegátmi«, ktorí sa postavili proti slovenskému národnému hnutiu.*"[5] Poznáme aj takých úspešných Slovákov ako napríklad evanjelický farár a spisovateľ D.Bachát, staviteľ a podnikateľ J. Bobula, u ktorých sa spájalo uhorské a slovenské povedomie. Odstup od verejného či politického života bol podmienkou budovania vlastnej kariéry. Napríklad aj filológ, redaktor vládnych Slovenských novín a štátny úradník prekladateľského oddelenia predsedníctva vlády S. Czambel sa pokúšal vyhýbať sa politike a cítil sa dobre len v kruhu svojich slovenských priateľov, ktorí boli členmi stolovej spoločnosti „Tótov" na Andrássyho ulici.

Ciele a úlohy jednotlivých asociácií sa zameriavali na príslušnosť jednotlivých členov k sociálnym, profesijným a náboženským štruktúram. Niektoré vzdelávacie spolky združovali členov na základe profesionálneho a pracovného zamerania, vysokoškolská mládež navštevovala študentské alebo tzv. akademické spoločnosti a robotníci sa stretávali v tzv. robotníckych kruhoch. Lepšie situovaní úradníci a inteligencia sa schádzali vo frekventovanejších kaviarňach a hostincoch, alebo sa stretávali v uzavretejších tzv. stolových spoločnostiach. Tí Slováci, ktorí pri mravnej a náboženskej výchove preferovali samovzdelávanie, sa stretávali v spolkoch vytvorených okolo katolíckej alebo evanjelickej cirkvi, univerzitní poslucháči a inteligencia, zameraná na rozširovanie slovenskej kultúry a vzdelanosti, v *Literárnom odbore*, založenom v rámci *Slovenského spolku*.

1/b Kostoly a cirkevné inštitúcie ako miesta spolčovania

V druhej polovici 19. storočia žilo v hlavnom meste Uhorska dvakrát toľko slovenských príslušníkov evanjelickej cirkvi augsburského vierovyznania ako katolíkov. Materinský jazyk si Slováci udržiavali hlavne v kruhu evanjelickej cirkvi. V tomto duchovnom prostredí žila slovenčina nielen najdlhšie ale aj najintenzívnejšie. Vo viacerých obvodoch Budapešti, kde žili početnejší Slováci, sa konali aj slovenské bohoslužby. Bolo to v mestských častiach Starý Budín (Óbuda) a Kőbánya, podobne aj v slovenskom evanjelickom kostole na Kerepešskej ceste a v katolíckom kostole sv. Terézie v obvode Terezino mesto.

[5] SZARKA, László: Pest és Buda mint a szlovákok politikai központja. (Pešť a Budín ako politické strediská Slovákov.) In. Hrivnák, Mihály (Ed.): Kultúrne dedičstvo budapeštianskych Slovákov. A budapesti szlovákok kulturális öröksége. Budapest, Etnikum Kiadó, 1998, s. 86/200.

V kostole sv. Jozefa sa až do roku 1936 konala náboženská výchova v slovenskom jazyku.

Hlavné aktivity slovenských obyvateľov sa sústreďovali jednoznačne v Jozefovom meste (VIII. obvod). Budapešť popri rôznych pracovných príležitostiach ponúkala možnosť uplatnenia širokej škály spoločenských a kultúrnych podujatí. Náplň i organizáciu spoločenského života Slovákov spravovali v prvom rade v dvoch častiach Jozefovho mesta: v blízkosti slovenského evanjelického kostola, fary a slovenskej školy na Kerepešskej ceste (dnes Rákocziho ulica) a v okolí Námestia Márie Terézie (dnes Námestie Mihálya Horvátha) a kostola sv. Jozefa. Tieto cirkevné inštitúcie a kostoly okrem náboženskej funkcie spĺňali aj spoločenskú, vzdelávaciu a kultúrnu funkciu. Cirkevné a kalendárne sviatky (mariánske púte, procesie, Veľká noc, fašiangové bály a plesy, slávnosti pri vinobraní) organizované okolo kostolov boli najvhodnejšími miestami vyjadrenia spolupatričnosti, stretávania a združovania sa slovenských obyvateľov.

Popri spolkovej aktivite vykonávanej okolo Lutherovho dvora sa veľa údajov zachovalo i o spoločenskom živote a kultúrnych aktivitách slovenských katolíkov, a to v prvom rade o *Budapeštianskom katolíckom delníckom kruhu*, založenom v roku 1902. Zo zápisníc, ktoré sa zachovali až do roku 1931 a tiež z rôznych časopisov, ktoré publikovali články až do roku 1943, vieme dostatočne zmapovať všestrannú činnosť robotníckeho kruhu. Najviac Slovákov sa zúčastňovalo na vystúpeniach speváckeho zboru a amatérskeho divadelného súboru.

Spoločenským a vzdelávacím strediskom slovenských evanjelikov sa stal od roku 1868 nový trojloďový kostol na Kerepešskej ceste, kde pôsobila aj evanjelická základná škola cirkevného zboru. Tu sídlil aj malý slovenský peňažný ústav *Pomocná pokladnica* (schádzalo sa tu aj vedenie pokladnice – predseda Dr. J. Wagner, pokladník Ľ. Izák, učtovník Kopecký a ďalší členovia výboru), a neskôr sa sformovala i dobročinná organizácia. V roku 1894 boli okolo kostola postavené trojposchodové nájomné budovy, ktoré boli pomenované podľa významného nemeckého reformátora Martina Luthera – Lutherov dvor. (Lutherova busta, ktorá sa dodnes nachádza na priečelí obytného domu pri vchode do areálu z hlavnej cesty, poukazuje na niekdajšiu „slávu“.) Toto miesto sa ľudovo nazývalo aj ako „Slovenský dvor“ (tót udvar). V Lutherovom dvore sa v rokoch 1873-1919 často schádzala evanjelická mládež s farárom Danielom Bachátom, po ňom s Martinom Morháčom, kostolníkom Rafajom, cirkevným dozorcom Michalom Mišurom a učiteľom Ľudovítom Izákom-Lihoveckým.[6]

1/c Rodinné centrá meštianskych kruhov, kaviarne a hostince

Národná identita sa v plnej miere mohla prejavovať v širšom a užšom rodinnom či priateľskom kruhu Slovákov. Už na začiatku 60. rokov 19. storočia Rusín Dobriansky a Srb Ostoić poskytli pre schôdze srbskej, ruskej, rumunskej a slovenskej mládeže miestnosť, kde odzneli aj krátke prednášky zo slovanských dejín. Zo Slovákov treba spomenúť Francisciho, Paulíniho, Ferienčika a tiež J. Pr. Bellu.[7] V poslednej tretine 19. storočia dominantnými miestami stretávania sa meštianskych kruhov boli rodinné centrá. Tieto rodinné centrá, najčastejšie byty známych slovenských rodín fungovali aj ako meštianske salóny, kde sa stretávali študenti s predstaviteľmi slovenskej inteligencie, remeselníkmi, podnikateľmi a spolu organizovali slovenský život. Byty vedúcich osobností boli vhodnými miestami na debaty, pestovanie priateľských stykov, zaujímavé rozhovory, často s recitáciami, hudobnými výstupmi a fraškami. Rodinné stretnutia sa organizovali medzi

[6] Do dnešných dní, síce už značne spustnutý Lutherov dvor, pripomína bývalý impozantný slovenský evanjelický kostol a školská budova, len sčasti slúži súčasným požiadavkám budapeštianskej slovenskej evanjelickej cirkvi.
[7] Slovenské pohľady, r. 38. č. 9. 1922, s. 520-523.

inými u známeho hodinára, neskôr krčmára Jozefa Švehlu, u kolára s dielňou a zároveň cirkevného inšpektora Michala Mišuru, u predsedu *Pomocnej pokladnice* Jána Wagnera. Títo známi činitelia slovenskej peštianskej skupiny patrili k najaktívnejším organizátorom tamojšieho slovenského spolkového života.

Jedna časť slovenských študentov si hľadala podnájom v slovenských rodinách. Študenti bývali hlavne v domoch okolo evanjelického kostola a v budove školy. Mohli by sme spomenúť rodinu učiteľa Ľudovíta Izáka, kostolníka Rafaja či Jozefa Švehlu. U neho obyčajne aj obedovali také známe postavy spoločenského života, ako J. Wagner, kaplán E. Šándorfi, J. Lajčiak, alebo redaktor M. Hodža. U spomenutých Slovákov sa bývalo aj pri takých príležitostiach, ako bolo zloženie pravotárskej skúšky. Dôkazom priaznivého ovzdušia panujúceho okolo evanjelickej obce je napríklad list Janka Jesenského, ktorý sa v roku 1905 pripravoval na advokátsku skúšku na Právnickej fakulte v Pešti. V liste, adresovanom svojej veľkej láske Oľge Kraftovej, napísal: *„bývam v Lutherovom dvore (...) s mojím pobytom som spokojný, je čistejší, krajší, ale nie taký tichý. V každom obloku sa Ti zjaví známa hlava. Všetci známi t. j. bývajú v Lutherovom dvore. Máme spoločný signál. Jeden zapíska – už sa vytrčia hlavy a je diškurz z obloka k obloku.“* [6]

Hostince a krčmičky, ktorých majiteľmi boli častokrát Slováci, radi navštevovali robotníci, nádenníci, ale aj remeselníci alebo študenti, aby sa tu mohli stretávať „so svojimi“. Vysokoškolskí poslucháči a „elita“ sa zas schádzali v kaviarňach. Jednou z príčin stretávania sa v pohostinstvách a kaviarňach bol predovšetkým nedostatok vhodných spolkových miestností, keďže finančné ťažkosti ich neumožňovali prenajímať. Keď na začiatku 20. storočia v niektorých neďalekých obľúbených pohostinstvách, záhradných krčmách vybudovali aj kolkové dráhy, v nedeľu po službách Božích sa Slováci stretávali najradšej v nich. Tieto miesta stretnutí, ktoré navštevoval veľký počet veriacich, a kde sa riešili aj spoločenské otázky, spomína aj Ján Wagner vo svojich spomienkach na peštianske roky.[8]

O spoločenskom živote slovenskej inteligencie v Budapešti na začiatku 20. storočia sa možno dozvedieť jednak z časopisov, novín, ale najviac z osobných denníkov, spomienok a korešpondencie A. Štefánka a V. Fajnora, E. Stodolu, J. Wagnera, J. Jesenského alebo Ľ. Izáka ml. Niektorí malovýrobcovia a štátni úradníci uprednostňovali stretávanie sa v užšom kruhu. Vyberali si lepšie kaviarne, kde posedávali ako „stolová spoločnosť“. Tu si vymieňali správy a názory o politických, spoločenských a národných veciach, vzájomne sa informovali o udalostiach na Slovensku. Redaktori slovenských novín a časopisov boli členmi rozličných stolových spoločností. K jednej skupine patrili redaktori opozičnej tlače (Hodža, Štefánek, Porubský, Lichard), ktorí žiadali pre Slovákov istú formu autonómie, a druhú skupinu tvorili provládni publicisti (A. Pechány, Csecsotka, S. Czambel, P. Šťastný) proklamujúci koncepciu jednotného uhorského politického národa a spolužitie Slovákov a Maďarov. Samostatnú skupinu tvorila ďalšia skupina vzdelancov okolo „ultrakonzervatívneho“ evanjelického farára Martina Morháča, Jána Wagnera a staviteľa Milana Harminca.[9]

Predstavitelia slovenských meštianskych a politických kruhov sa od 90. rokov 19. storočia týždenne schádzali v reštaurácii na Andrássyho ceste. Podobné „sobotňajšie stretnutia Slovákov pri stole“ sa konali aj v hostinci Lippert na Tabakovej ulici (Dohány utca). Slovenská inteligencia a študenti sa často stretávali aj v Munkácsyho kaviarni (Munkáčka) na rohu Lutherovho domu. Kaviareň hotela Metropol, ležiaca oproti Luthe-

[8] WAGNER, A. Ján: Rozpomienky na Pešť. In.: Štefánek, Anton (red.): Milan Hodža, publicista, politik, vedecký pracovník. Články, reči, štúdie. Praha, 1930, s. 199-200.
[9] SNA, Fond OF. FASC. Štefánek: Veselý život v Budapešti, s. 1-8.

rovmu dvoru, sa tiež stala vyhľadávaným miestom slovenskej inteligencie. O pravidelnom pondelkovom stretávaní sa Slovákov v tejto miestnosti sa vedelo takmer na celom Slovensku, preto úradné a oficiálne návštevy jednotlivcov boli neraz spojené s návštevou Metropolky, ako hotel medzi sebou nazývali Slováci**.** Navyše okolo *Pomocnej pokladnice* sa vytvoril menší spoločenský kruh, ktorý sídlil tiež v Metropolke.[10] Na pohľadniciach, ktoré posielal D. Porubský učiteľovi Ľ. Izákovi zo srbského frontu, viackrát spomínal stretnutia s rodákmi. Dňa 24. augusta 1917 napísal: „*Často myslím na pondelky v Metropolke. Tie príjemné hodinky v spoločnosti našej mi chýbajú veľmi, no a pivečko* tiež“.[11]

Slováka vždy bolo možné stretnúť taktiež v kaviarni Miénk, blízko redakcie *Slovenského denníka* na Jozefovej okružnej ceste. Študenti a mladí redaktori *Slovenského denníka* a *Slovenského týždenníka* veľmi radi posedávali pri šálke kávy v hoteli Imperiál alebo v impozantnej kaviarni New York na Rákocziho triede. „*Pešť je mestom oddychu a zábavy, kde na Rákócziho ceste človek takmer na každom kroku zakopne o kaviareň,*“[12] poznamenal A. Štefánek, redaktor *Slovenského týždenníka*.

2. Slovenské spolky, ako najdôležitejšie centrá slovenskej komunity v Budapešti

Jednotlivé spolky zohrali dôležitú úlohu pre život slovenskej spoločnosti a tiež jednotlivca, lebo v nich sa sústreďovali hlavné slovenské aktivity. Väčšina peštianskych Slovákov sa schádzala s cieľom vzdelávania sa a kultúrneho prežitia voľného času v rozličných spolkoch, krúžkoch alebo v organizáciách uhorského robotníckeho hnutia. V rokoch 1826-1905 bolo v Pešťbudíne založených 15 spolkov, slovenských (a zároveň českých) robotníckych spolkov v dualistickom období bolo šestnásť. Spolky mala študujúca mládež, milovníci literatúry, spevu a ochotníckeho divadelníctva. Robotníci si zakladali samovzdelávacie, telocvičné a kultúrne spolky, svoje združenia mali lešenári a slovenskí murári. V spolkoch prebiehal spoločenský život, pestovala sa tu tradičná kultúra, ale sa vyvíjala aj nová – mestská spoločnosť. Hlavne verejné a slávnostné valné zhromaždenia, literárne večierky a rôzne kultúrne programy, koncerty spevokolov, predstavenia ochotníkov a hudobníkov navštevovalo najviac ľudí, najmä keď po programoch nechýbala tanečná zábava.[13]

Začiatky slovenského spolkového hnutia v Budapešti siahajú do roku 1826, keď úradník Miestodržiteľskej rady v Budíne Martin Hamuljak, v spolupráci s Jánom Kollárom založil *Slovenský čitateľský spolok*. Dôkazom životaschopnosti slovenských vzdelanostných kruhov, ale aj výrazným znakom ekumenizmu a spájania národných a duchovných hodnôt bol *Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej* v Budíne, na čele s oboma spomínanými významnými osobnosťami. Vznikol už v roku 1834 s cieľom vydávať literárne diela a organizovať slovenský národný život v Pešti. Od 60. rokov 19. storočia vznikali rôzne občianske spoločnosti, ale v 70.-80. rokoch sa národné aktivity oslabili, spolkový život budapeštianskych Slovákov sa dostal do útlmu, spolkové aktivity sa stali zriedkavejšími a nevyrovnanejšími.

Koncom 19. storočia podujatia spolkov začínali byť opäť populárnejšie, rozšírili sa samovzdelávacie, oddychové, ale najmä zábavné možnosti. Spolkové podujatia obyčajne sprevádzali divadelné predstavenia alebo kratšie scénky, recitácie, hudobné a spevácke

[10] STODOLA, Emil: Prelom. Spomienky, úvahy, štúdie. Praha, Nakladatelství J. Mazáče, 1933, s. 122-123. Tamtiež. s. 125.
[11] ALU SNK, i.č. Porubský, D-Izákovi, Ľ., sign. 133 D4.
[12] SNA Bratislava, osobný fond – Anton Štefánek (OF-AŠ) FASC. Štefánek, Anton: Veselý život v Budapešti.
[13] Podrobnejšie o spoločenskej a spolkovej činnosti bližšie pozri: KOVÁČOVÁ, Anna: Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu (1867-1918), Pilíšska Čaba-Ostrihom, 2006.

vystúpenia. Už v silne maďarskom meste bol významný faktor pestovanie a udržiavanie slovenského národného ducha a povedomia mládeže v priestoroch *Slovenského spolku*. Z politického a ekonomického hľadiska sa v prvom desaťročí 20. storočia slovenská komunita v Budapešti pohla pozitívnym smerom, dôkazom čoho je, že už nielen úrady, ktoré sa obávali dôsledkov zosilnenia národnostného hnutia, ale aj široká verejnosť zaregistrovala slovenské centrum. Hlavné mesto Uhorska sa skutočne mohlo stať slovenským spoločenským, politickým a kultúrnym centrom, čo potvrdzuje, že v roku 1913 peštianski Slováci sa usilovali o zriadenie Slovenského domu, ktorý mal slúžiť národným aktivitám. V Hodžových časopisoch sa písalo, že na zriadenie domu boli prisľúbené dary z Horniakov, z Viedne a Čiech.[14] Politické udalosti sa však vyvíjali iným smerom a pozitívny proces v spoločenskom živote zabrzdil koniec I. svetovej vojny. Rozpad monarchie a vznik Československej republiky priniesol aj koniec „slovenského života" v Budapešti.

a./ *Slovenský spolok v Pešťbudíne*

Pozoruhodnú činnosť vykonával *Slovenský spolok v Pešťbudíne*, založený v roku 1868 intelektuálmi, študentmi a remeselníkmi. V 80. rokoch 19. storočia po určitej stagnácii začal byť *Slovenský spolok* organizačne činný, čo sa ešte zvýraznilo v 90. rokoch, keď sa do jeho činnosti aktívnejšie zapojila intelektuálna spoločnosť. Jeho programy sa stali kvalitnejšími a diskusné večierky a divadelné predstavenia sú organizovali častejšie.[15] Keď študenti v rámci spolku založili v roku 1895 *Literárny odbor*, spolok sa postupne stával centrom vedy, umenia a literatúry, zároveň sa staral aj o morálnu a kultúrnu výchovu a vzdelávanie svojich členov. Keď sa neskôr zlepšili podmienky stretávania sa (po prenajatí bytu na Drožkárskej ulici), sľubne sa vyvíjala kultúrna práca a rozrastala sa návštevnosť pestrých podujatí. Aktívnejšia časť tridsať až štyridsaťčlenného študentského spoločenstva organizovala vedecké prednášky, čitateľské večery, zábavné programy a divadelné predstavenia. Členovia sa vzdelávali v pravopise, prezentovali novo vydané slovenské knižky, prednášali vlastné diela, verše, preklady a rozpravy. Viditeľné bolo i zbližovanie sa slovenskej kolónie najmä v tých rokoch, keď bol predsedom *Slovenského spolku* a zároveň aj katolíckeho kruhu Ján Wagner. Na literárne a vedecké prednášky *Literárneho odboru* začali pozývať aj členov stolovej spoločnosti *Kriváň*.

b./ *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh*

Na činnosť budapeštianskych Slovákov vplývala aj katolícka cirkev. Pre desaťtisíc slovenských robotníkov pracujúcich v hlavnom meste bol hlavnou organizačnou silou *Budapeštiansky katolícky delnícky kruh*, spolok nižších vrstiev, založený v roku 1902. *Jeho* zakladateľom bol učiteľ náboženstva Eduard Šándorfi, ktorý bol zároveň redaktorom politicko-spoločenského týždenníka *Kresťan*. Prvoradým cieľom kruhu bolo obmedziť zvyšujúci sa záujem slovenských robotníkov o maďarské socialistické a robotnícke spolky, ktoré boli v tom čase veľmi populárne. Do kruhu sa pravdepodobne hlásili skôr robotníci, ktorí sa do hlavného mesta presťahovali aj s rodinami. Tí ochotnejše prispievali na jeho činnosť a zastávali v ňom aj funkcie. Podľa výkazu z roku 1904 mal spolok už 170 členov, v prvom rade remeselníkov a robotníkov, ale na kultúrne programy spojené s plesom prišlo vyše 300-400 Slovákov. Keďže cirkev poskytla pre kruh vhodnú miestnosť, členovia sa už nemuseli schádzať v niektorej z miestností pohostinstiev a v kultúrnom prostredí mohli počúvať slovenské prednášky a zúčastňovať sa rozličných zamestnaní.

[14] Slovenský týždenník, r. , 23. apríla 1913, s. 5., Slovenský denník, r. , 23. novembra 1913.

[15] O slovenskom ochotníckom divadelníctve vid.: Sedláková, Viera: Ochotnícka činnosť Slovákov v Pešťbudíne od roku 1901-1914. s. 329-342 .In.: Slovenčina v menšinovom prostredí. Štúdie z II. medzinárodnej vedeckej konferencie Výskumného ústavu Slovákov v Madarsku. Békešská Čaba, 2008.

Ponuka kultúrnych animácií katolíckeho kruhu bola bohatá. Univerzálne komunikačné prostriedky sa uskutočnili najmä od jesene do jari. Myslím tu na vystúpenia speváckeho zboru a amatérskeho divadelného súboru. Boli to večierky s bohatými umeleckými programami. Predsedovia kruhu sa usilovali organizovať čo najčastejšie zábavy, divadelné predstavenia a osvetové prednášky. Oduševnená skupina mladých živnostníkov a remeselníkov sa v roku 1906 oddelila od katolíckeho spolku a založila stolovú spoločnosť *Kriváň*. Samotný názov nového spolku symbolizoval Horniaky, Vysoké Tatry. Prvoradým cieľom tohto spolku bolo samovzdelávanie a organizovanie spoločenských stretnutí so zábavou. Početná skupina s vyše 100 členmi sa snažila navštevovať aj programy *Literárneho odboru* a organizovať osvetové a divadelné predstavenia. Slovenský katolícky spolok vyvíjal činnosť až do konca druhej svetovej vojny.

c./ *Spolok dobročinných žien cirkve evanjelickej augsburského vyznania na Kerepešskej ceste*, bol jediný peštiansky slovenský ženský spolok. Vznikol v budove školy na Lutherovom dvore v roku 1899 na podnet učiteľa Ľudovíta Izáka a manželky bohatého výrobcu vozov Michala Mišuru. Najdôležitejším cieľom tejto asociácie bola pomoc chudobným slovenským deťom. V predvianočnom období z peňazí vyzbieraných počas celého roka zorganizovali vianočnú slávnosť, na ktorej ošatili deti a obdarovali ich rôznymi darčekmi. Za dary sa im deti poďakovali pekným kultúrnym programom.

3. Inter- a multikultúrne vzťahy v kruhu nemaďarských spolkov

Mnohorakosť národnostného zastúpenia v hlavnom meste Uhorska sa prejavila aj v rozvoji medzikultúrneho dialógu. Zosilňovali sa interetnické a interkultúrne vzťahy. Znakom medzikultúrneho dialógu bolo napríklad, že v 60. rokoch sa v rodine štátneho úradníka a politika rusínskeho pôvodu Adolfa Dobrianskeho, ktorý spolupracoval so slovenským národným hnutím, stretávali srbskí, rumunskí, rusínski a slovenskí študenti. (Napríklad spolupráca medzi nemaďarskými národmi sa demonštrovala na augustovom národnostnom kongrese roku 1895 v Budapešti, kde sa nemaďarské národy Uhorska usilovali presadiť isté národnostné a demokratické požiadavky: všeobecné volebné právo, národnostná autonómia v župách a pod.).

Nielen v polovici 19., ale aj na začiatku 20. storočia oduševnená slovenská mládež pestovala priateľské styky s inonárodnými študentmi, najmä so Srbmi, Chorvátmi, resp. Rusi a Rumuni navštevovali slovenské spolkové podujatia. Slováci vyhľadávali v prvom rade programy českej *Osvety* a mnohí Slováci boli členmi aj telovýchovnej jednoty *Sokol*, v rámci ktorej si mládež vytvorila slovenskú skupinku, ktorá hrávala aj futbal. V prvej polovici 20. storočia sa markantnejšie prejavovali interetnické a interkultúrne vzťahy medzi vedúcimi osobnosťami nemaďarských spolkov. Interakcia kultúr a udržiavanie stykov jednotlivých nemaďarských národov sa odzrkadľovala v prvom rade v občianskych aktivitách. Dôkazom medzikultúrneho dialógu, pokusu spájania sa nemaďarskej študujúcej mládeže boli tiež častejšie pozvania členov iných nemaďarských spolkov. V hlavnom meste účinkujúce slovanské spolky pozývali jeden druhého na kultúrne programy. Týmto pádom sa nielen prezentovala vlastná kultúra, ale vzájomne sa obohacoval aj repertoár programov. Boli to spevácke zbory, tanečné a hudobné skupiny, a to v prvom rade Srbov a Chorvátov, ale tiež Rumunov. Napríklad spevokol rumunských študentov združených v spolku *Petru Major* s úspechom vystupoval na viacerých slovenských podujatiach. To isté platí aj o srbskom spevokole *Kolo mladích Srba*. Vzťah *Slovenského spolku* s českou spoločnosťou bol dosť slabý. Na jeho podujatia chodilo málo Čechov. Slováci však často navštevovali večierky takých českých spolkov, ako boli *Beseda* a *Sokol*. *Za* veľkej účasti Slovákov sa usporiadal program pri 40. jubileu *Českej besedy (r. 1912)*, ktorý sa konal

v elegantných miestnostiach Reduty na brehu Dunaja.

Záver

Tento prehľad potvrdzuje, že podunajské dvojmestie Buda-Pešť malo rozhodujúcu úlohu v slovenskej politike, v slovenskom spoločenskom a kultúrnom živote v období dualizmu. Predstavené slovenské spolky a skupiny v Budapešti fungovali ako lokálne strediská národného života a tvorili nepochybne organickú súčasť kultúrneho a verejného života a histórie multikultúrneho hlavného mesta. Hoci rôzne slovenské spolky nemali výraznejší vplyv na kultúrny a spoločenský život v hlavnom meste, predsa len ozvláštňovali každodenný život niektorých mestských častí, v ktorých koncentrovanejšie bývali Slováci. V pohostinstvách a letných záhradách sa pravidelne ozývalo nielen slovenské slovo, ale aj slovenské ľudové piesne a melódie spestrené aj krásnymi slovenskými krojmi, ktoré zvýraznili slovenský charakter veľkomesta. „Slovenská Budapešť“, ako ju môžeme nazvať a určite ňou aj bola, je pozoruhodnou súčasťou kultúrnej minulosti slovenského národa v 19. storočí.

Zusammenfassung

Slowakische Gesellschaft in der Hauptstadt von Ungarn in der Periode des Dualismus

In der zweiten Hälfte der 19. Jahrhunderts hatte Budapest einen multiethnischen Charakter, in der Hauptstadt waren mehrere Kulturen vertreten. Hier lebte eine der größten slowakischen Kommunitäten des ehemaligen Ungarns, Budapest war ein Zentrum des politischen, gesellschaftlichen und kulturellen Lebens der Slowaken. Hier lebten wichtige Personen, die an slawistischen Lehrstuhlen oder in Verlagen arbeiteten.

In der pester slowakischen Kultur spielten Vereine eine wichtige Rolle. Das Zentrum der evangelischen Slowaken war im Lutherhof an der Rákóczistrasse, die Katholiker lebten in Josephstadt. Ab 1868 existiert der Slowakische Verein bei der katholischen Kirche St. Joseph. Die Tätigkeit der Vereine hat das kulturelle, Theater-Musikleben der Slowaken bereichert. Diese Gruppen waren lokale Zentren des slowakischen nationalen Lebens.